

Prilog teološkoj (de)konstrukciji rodnih stereotipa – istraživanje iz Hrvatske

Jadranka Rebeka Anić*

Rebeka.Anic@pilar.hr

<https://orcid.org/0000-0002-9228-6530>

<https://doi.org/10.31192/np.20.1.5>

UDK: 305:272(093.2)

272-18

303.425(497.5)

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 25. svibnja 2021.

Prihvaćeno: 8. listopada 2021.

Posljednjih desetljeća u brojnim crkvenim dokumentima, izjavama papa, biskupskih konferencija i pojedinih biskupa dekonstrukcija rodnih stereotipa tumači se kao destrukcija kršćanske antropologije. Za razliku od toga, postoje dokumenti i izjave u kojima se crkveno učiteljstvo ograđuje od biološkog determinizma te dopušta dekonstrukciju rodnih stereotipa, ali bez dovođenja u pitanje muško-ženske prirode na kojoj se temelje. U drugom dijelu članka prikazat ćemo da se (de)konstrukcija katoličke antropologije trajno događa i da ne vodi do razaranja i negiranja ljudske prirode već do shvaćanja procesa koji su utjecali na način na koji se muško-ženska priroda definirala. Na taj način se otvaraju mogućnosti za daljnji razvoj teološke antropologije u interdisciplinarnom znanstvenom pristupu. Koliko se sa stereotipnim izjavama o ženama i muškarcima slažu religiozni katolici koji pohađaju vjerske obrede analiziramo na temelju podataka prikupljenih u istraživanju provedenom u Hrvatskoj 2018. godine u sklopu projekta »Relacijski rodni odnosi u Hrvatskoj: modernizacijske i razvojne perspektive« (GENMOD).

Ključne riječi: antropologija, crkveno učiteljstvo, dekonstrukcija, priroda, rodni stereotipi.

* Dr. sc. Jadranka Rebeka Anić, znanstvena savjetnica, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split, Poljana kraljice Jelene 1/I, HR-21000 Split.

Uvod

U prvom dijelu članka, nakon prikaza nekih od dokumenata, izjava papa, biskupskih konferencija i pojedinih biskupa u kojima se dekonstrukcija rodni stereotipa tumači kao destrukcija kršćanske antropologije, prikazat ćemo i one u kojima se crkveno učiteljstvo ograđuje od biološkog determinizma te otvara mogućnost dekonstrukcije rodni stereotipa. U drugom dijelu članka prikazat ćemo da je dekonstrukcija katoličke antropologije moguća i da ne vodi do razaranja i negiranja ljudske prirode već do oslobađanje od »njezina metafizičkog udomljenja kako bi se shvatilo koji su politički interesi bili osigurani tim i takvim metafizičkim pozicioniranjem«.¹ Cilj je otvoriti mogućnost za nove spoznaje u interdisciplinarnom znanstvenom pristupu.

U trećem dijelu članka, na temelju podatka prikupljenih u istraživanju provedenom u Hrvatskoj 2018. godine u sklopu projekta »Relacijski rodni odnosi u Hrvatskoj: modernizacijske i razvojne perspektive« (GENMOD),² analizirat ćemo koliko se sa stereotipnim izjavama o ženama i muškarcima slažu religiozni katolici koji pohađaju vjerske obrede. Zanima nas podržavaju li vjernici rodne stereotipe te su time bliže stavu crkvenog učiteljstva koje u dekonstrukciji rodni stereotipa vidi opasnost za kršćansku antropologiju ili pokazuju tendenciju odmaka od rodni stereotipa. U slučaju ovoga drugog, nameće se pitanje izazova koje to stavlja pred crkveno učiteljstvo uzimajući u obzir mogućnosti koje za razvoj suvremene teološke antropologije nude novija teološka i prirodnoznanstvena istraživanja koja se ne temelje na rodni stereotipima.

1. Stavovi crkvenog učiteljstva prema (de)konstrukciji rodni stereotipa

Zbog opsega ovoga rada navodimo samo neke dokumente i izjave crkvenog učiteljstva u kojima se dekonstrukcija rodni stereotipa tumači kao destrukciju kršćanske antropologije. Primjerice, prema *Pismu biskupima Katoličke crkve o suradnji muškarca i žene u Crkvi i u svijetu* Kongregacije za nauk vjere na čijem je čelu bio Joseph Ratzinger, antropologija koja »potiče perspektive za ravnopravnost žena« u zbilji žene želi osloboditi od »biologijskog determinizma«.³ U govoru Rimskoj kuriji Ratzinger kao papa Benedikt XVI. tumači to podrobnije.

¹ Judith BUTLER, *Körper von Gewicht. Die diskursiven Grenzen des Geschlechts*, Frankfurt a/M, Suhrkamp, 1997, 56.

² Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom HRZZ-IP-2016-06-6010.

³ KONGREGATION FÜR DIE GLAUBENSLEHRE, Schreiben an die Bischöfe der Katholischen Kirche über die Zusammenarbeit von Mann und Frau in der Kirche und in der Welt, (51.05.2004), 2; http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20040731_collaboration_ge.html (23.08.2021).

On smatra velikom zabludom i »antropološkom revolucijom« teoriju koja osporava da tjelesnost određuje narav, koja zapravo niječe narav i smatra da narav nije unaprijed određena, nego da je čovjek sam stvara. Tome suprotstavlja biblijski opis stvaranja, prema kojemu je ljudsku narav stvorio Bog kao muško i žensko. Inzistira na dualizmu muškosti i ženskosti i utemeljenosti toga dualizma na čovjekovoj prirodi i biblijskim izvješćima o stvaranju.⁴ Na tom tragu je i izjava švicarska biskupa Huondera:

»Nepravda među spolovima ne može se ispraviti negiranjem spolnog polariteta. [...] Čovjek postoji, prema redu stvaranja, kao muško ili žensko. Prirodno-znanstvene spoznaje nam govore: svaka njegova tjelesna stanica je ili muška ili ženska. To je jasna zadanost njegova postojanja. Različita kulturna oblikovanja muškarca ili žene ne ukidaju taj polaritet.«⁵

I Hrvatska biskupska konferencija u Poruci mladima »Muško i žensko stvori ih« kritizira nijekanje prirodne zadanosti čovjeka i zanemarivanje značenja tijela.⁶ U Pastirskom pismu portugalskih biskupa o rodnoj ideologiji od 14. studenog 2013. tvrdi se da je »antropološka revolucija«, prema kojoj se spol shvaća »kao društvena konstrukcija« koja može biti »dekonstruirana i rekonstruirana«, »u direktnom proturječju s biblijskim i kršćanskim gledištem o čovjeku i čovjekovoj seksualnosti«.⁷

Na temelju ovih izjava možemo zaključiti da se kritizira: oslobađanje čovjeka (ili izričito žena) od biološkog determinizma, odnosno osporavanje tvrdnje da tjelesnost određuje narav i nijekanje uvjerenja da je narav unaprijed određena; proizvoljno stvaranje naravi; negiranje spolnog polariteta. Pozivom na prirodno-znanstvena istraživanja tvrdi se da je svaka stanica ljudskog tijela muška ili ženska i na Božji red stvaranja prema kojemu je ljudska narav stvorena kao muška i ženska. Zastupa se rodni model polarnosti ili komplementarnosti prema kojemu se muška i ženska narav nadopunjuju i tvore jednu cjelinu. Ukratko se može zaključiti da se konstruktivističkim postavkama, prema kojima su osobine i uloge koje se kao tipične pripisuju ženama i muškarcima, ishod društvenih, kulturnih i religijskih konstrukcija suprotstavlja i favorizira esencijalistički

⁴ Usp. Adresses of His Holiness Benedict XVI on the Occasion of Christmas Greetings to the Roman Curia (21.12.2012), http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2012/december/documents/hf_ben-xvi_spe_20121221_auguri-curia.html (03.05.2021).

⁵ Vitus HUONDER, *Gender – Die tiefe Unwahrheit einer Theorie. Wort zum Tag der Menschenrechte*, (10.12.2013), https://www.bistum-chur.ch/wp-content/uploads/2013/12/Wort_des_Bischofs_VIII_2013.pdf (03.05.2021).

⁶ Usp. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Poruka mladima. »Muško i žensko stvori ih«*, (29.10.2014), <https://hbk.hr/dokumenti-hbk/musko-i-zensko-stvori-ih/> (03.05.2021).

⁷ CONFERENCIA EPISCOPAL PORTUGUESA, *Carta Pastoral da Conferencia Episcopal Portuguesa*, prema Gerhard MARSCHÜTZ, Rod – trojanski konj?, Teološke napomene uz nedavnu raspravu o rodu na katoličkom području, *Nova prisutnost*, 12 (2014) 2, 181-203, 185-186. U rasprave o »rodnoj ideologiji« u ovom članku nećemo ulaziti. Usmjeravamo se samo na rodne stereotipe pod čim podrazumijevamo generalizirana uvjerenja o muško-ženskim karakteristikama i ulogama.

pristup prema kojima su te osobine i uloge ishod prirodnih i Božjim stvaranjem zadanih razlika. Konstrukcija se dakle isključuje iz esencijalističkih postavki i pokušaj dekonstrukcije tih postavki proglašava se destruktivnim i opasnim.

Postoje međutim i crkveni dokumenti i izjave u kojima se crkveno učiteljstvo ograđuje od biologijskog determinizma i dopušta da svi obrasci muško-ženskog ponašanja nisu samo ishod biologijskih zadanosti već i društveno-kulturnih utjecaja. Navodimo neke primjere.

U *Pismu ženama* uoči Četvrte međunarodne konferencije u Pekingu Ivan Pavao II. inzistira na različitosti i komplementarnosti muškarca i žene – i to na fizičkoj, psihičkoj i ontološkoj razini – ali također uviđa štetne posljedice za žene »kulturnih nakupina koje su stoljećima oblikovale mentalitete i institucije« pri čemu su objektivnu odgovornost imali i »sinovi Crkve«. ⁸ Pozivajući se na ovo Pismo ženama, Sveta Stolica u *Izjavi o tumačenju pojma »rod« delegacije Svete Stolice*, objavljenoj nakon Međunarodne konferencije o ženama u Pekingu, ograđuje se »od biološko determinističkog shvaćanja da su sve uloge i odnosi između dva spola fiksirani u jedinstvenom statičkom obrascu«. ⁹

U enciklici *Amoris laetitia* i papa Franjo otvara put propitivanju rodnih stereotipa:

»Ne možemo isto tako zanemariti činjenicu da na oblikovanje našeg bića, bilo muškog bilo ženskog, nemaju utjecaj samo biološki ili genetski čimbenici, nego također mnogi elementi vezani uz temperament, obiteljsku povijest, kulturu, proživljena iskustva, stečeno obrazovanje, utjecaj prijatelja, članova obitelji i osoba kojima se divimo, kao i druge okolnosti koje iziskuju napor prilagodbe. Istina je da ne možemo odvajati ono što je muško i ono što je žensko iz Božjeg djela stvaranja, koje prethodi svim našim odlukama i iskustvima i gdje postoje biološki elementi koje je nemoguće ignorirati. Ali je također istina da muškost i ženskost nisu nešto što je strogo određeno.« ¹⁰

U apostolskom pismu *Patris corde* papa Franjo kao osobine sv. Josipa navodi stereotipno ženske osobine kao što su nježnost, poslušnost, strpljenje. Josipa predstavlja kao »osobu osjećaja«. ¹¹

Navedeni primjeri upućuju da crkveno učiteljstvo nije jednoglasno protiv propitivanje koncepta muškosti i ženskosti, ali ipak inzistira na esencijalističkim postavkama prema kojima postoji nadvremenska, vječna, od Boga stvorena i svim ženama vlastita ženska priroda koja se razlikuje od isto takve nadvre-

⁸ IVAN PAVAO II., *Pismo pape Ivana Pavla II. ženama* (29.VI.1995), <https://ika.hkm.hr/novosti/pismo-pape-ivana-pavla-ii-zenama/> (12.04.2021).

⁹ UNITED NATIONS, Report of the Fourth World Conference on Women, Beijing (4.-15.9.1995), 162, <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf> (01.05.2021).

¹⁰ PAPA FRANJO, *Amoris laetitia. Radost ljubavi* (19.III.2016), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2016, 286.

¹¹ PAPA FRANJO, Apostolsko pismo *Patris corde* u povodu 150. obljetnice proglašenja sv. Josipa zaštitnikom sveopće Crkve (08.12.2020), <https://ika.hkm.hr/novosti/apostolsko-pismo-pape-franje-patris-corde/> (03.05.2021).

menske, svim muškarcima vlastite muške prirode. Može se analizirati društveni utjecaj na muškost i ženskost, muško-ženske uloge, ali se sama *priroda* ne stavlja u pitanje. Ključno pitanje je međutim kako dolazimo do spoznaje te metafizičke, nepromjenjive muško-ženske prirode?

2. Dekonstrukcija procesa spoznavanja prirode

Odgovor na pitanje kako se dolazi do spoznaje prirode žene nude teološki radovi u kojima se analizirao proces razvoja koncepta žene tijekom povijesti teologije.¹² Ti radovi svjedoče da dekonstrukcija teološke antropologije ne znači njezino razaranje i uništenje već »složeni postupak prema otvaranju i oslobađanju od značenja koja su konstrukcijama bila i jesu zatvorena i ukalupljena«. ¹³ Oni također pokazuju da je nešto, što se predstavlja kao neupitna tradicija, zapravo novijeg datuma ili da nešto što se predstavlja kao izvorno kršćansko ima svoje utemeljenje u prirodno-filozofskim postavkama koje kao takve za teologiju nisu obvezujuće.¹⁴ I jedno i drugo je slučaj kad je u pitanju rodni model komplementarnosti koji zastupa suvremena katolička teološka antropologija temeljena na postavkama pape Ivana Pavla II. izloženim u njegovoj teologiji tijela. Postavke te antropologije nalazimo u crkvenim dokumentima o ženama, a u bitnom ih slijede i papa Benedikt XVI. i papa Franjo.¹⁵

Model komplementarnosti jest novost u katoličkoj antropologiji jer se pojavljuje tek u 20. stoljeću. Sve do u 20. stoljeće vladao je rodni model subordinacije, manje vrijednosti žene.¹⁶ Prema istraživanju sestre Mary Prudence Allen riječ

¹² Zbog opsega rada navodimo samo neke: Prudence ALLEN, *The Concept of Woman*, sv. 1: *The Aristotelian Revolution, 750 B.C.-A.D. 1250*, W.B. Eerdmans Pub., 1985; sv. 2: *The early humanist reformation, 1250-1500*, 2002; sv. 3: *The Search for Communion of Persons, 1500-2015*, 2016; Monika LEISCH-KIESL, *Eva kao drukčija*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost – Europsko društvo žena u teološkom istraživanju – Hrvatska sekcija, 2014; Birgit SCHNEIDER, »*Wer Gott dient, wird nicht krumm*«. *Feministische Ethik im Dialog mit Karol Wojtyła und Dietmar Mieth*, Mainz, Matthias-Grünewald-Verlag, 1997; Theodor SCHNEIDER (ur.), *Mann und Frau – Grundproblem theologischer Anthropologie*, Freiburg i. Brsg. – Basel – Beč, 1989; Elisabeth GÖSSMANN, *Das Konstrukt der Geschlechterdifferenz in der christlichen theologischen Tradition*, *Concilium*, 27 (1991) 6, 483-488.

¹³ Nina DEGELE, *Gender / Queer Studies. Eine Einführung*, Paderborn, 2008, 81 prema Marschütz, *Rod...*, 195-196.

¹⁴ Usp. Ivan Pavao II., *Fides et ratio. Vjera i razum*, (14.IX.1998), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2013, 49.

¹⁵ Usp. Mary Anne CASE, *The Role of the Popes in the Invention of Complementarity and the Vatican's Anathematization of Gender*, *Religion & Gender* 6 (2016) 2, 155-172. U jednom govoru papa Franjo unosi novost time što komplementarnost žena i muškaraca tumači na temelju nadopunjavanja njihovih osobnih karizmi, a ne na temelju spolne razlike [usp. Pope Francis, »Not Just Good, but Beautiful«, *Opening Address to Humanum Conference* (17.11.2014), <https://catholicherald.co.uk/full-text-pope-franciss-opening-address-to-humanum-conference> (23.08.2021)].

¹⁶ Usp. Vjekoslav BAJSIĆ, *Žena kao čovjek. Prolegomena na temu tjedna*, *Bogoslovska smotra*, 60 (1991) 3-4, 144-154.

»komplementarnost« prvi put je upotrijebio danski fizičar Niels Henrik David Bohr 1927. godine. Bohr je mislio da bi njegova ideja komplementarnosti mogla igrati važnu ulogu i na drugim područjima osim kvantne fizike te je razmatrao kako se može primijeniti na biologiju, psihologiju i epistemologiju. Dvije godine kasnije riječ komplementarnost primijenio je njemački filozof Dietrich von Hildebrand na metafizički odnos žene i muškarca u braku. Allen opisuje kako je ideja o komplementarnosti spolova preko neoskolastika i katoličkih personalista došla do Jagielonskog sveučilišta u Krakovu na kojem je studirao Karol Wojtyła.¹⁷ Daljnja analiza filozofsko-teološke antropologije Ivana Pavla II. vodi do spoznaje na koji način papa konstruira svoje postavke o prirodi žene i komplementarnosti spolova.

Polazeći od biblijskih tekstova o stvaranju, Ivan Pavao II. zastupa mišljenje da su i muškarac i žena slika Božja, osobe. Oboje su obdareni razumom, slobodnom voljom, vladalaštvom, oboje su pozvani na odnos međusobnoga darivanja i uzajamne pomoći. Na ovoj razini papa ne govori o posebnostima ili razlikama ženske i muške naravi.¹⁸ Papa međutim ne tumači dostojanstvo i uloge žena polazeći samo od žene kao osobe već i polazeći od posebne ženske naravi i njezinih vlastitosti.¹⁹ Za razumijevanje njegove definicije ženske naravi potrebno je imati na umu da se njegova teološka antropologija temelji na filozofskim postavkama u kojima kombinira tomizam i fenomenološku metodu. Do spoznaje prirode žene Ivan Pavao II. dolazi

»primjenom fenomenološke metode: polazeći od ljudskog čina, odnosno iskustva, indukcijom i redukcijom dolazi do metafizičkih spoznaja o ljudskoj naravi. Takav metodološki put spoznavanja upućuje na važnost čina, odnosno iskustva, koje Papa uzima kao polazište svoga promišljanja. Kad se radi o ženama, temeljni i jedini čin od kojega polazi u razmišljanju o ontološkoj strukturi žene i obvezujućem ženskom pozivu jest čin rađanja. Sloboda, razum, volja u odnosu na ženu ograničeni su na spoznaju, prihvaćanje i ozbiljenje ovisnosti o vlastitoj ženskoj naravi.«²⁰

¹⁷ Usp. Prudence Sr. Mary Allen, *Gender Reality, Solidarity – the Journal of Catholic Social Thought and Secular Ethics*, 4 (2014) 1, 1-36, 31-34.

¹⁸ Više o tome: Rebeka ANIĆ, Filozofsko-teološke postavke Ivana Pavla II. o dostojanstvu i pozivu žene, u: Ines SABOTIČ i dr. (ur.), *Ivan Pavao II. Poslanje i djelovanje*, Zagreb, Glas Koncila – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK, 151-156.

¹⁹ Primjerice, piše o »ženskom ja« [IVAN PAVAO II., *Mulieris dignitatem. Dostojanstvo žene. Apostolsko pismo o dostojanstvu i pozivu žene prigodom Marijanske godine* (15.VIII.1988), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2003, 4], o onome što je »tipično žensko« (isto, br. 5), o »osobnim mogućnostima ženskoga bića« koje su drugačije od osobnih mogućnosti muškoga bića (isto, br. 10), o dužnosti društva da se ženama omogući potpuno razvijanje njihove djelatnosti »prema naravi koja im je svojstvena« [IVAN PAVAO II., *Laborem exercens. Radom čovjek* (14.IX.1981), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2003, 19].

²⁰ Jadranka Rebeka ANIĆ, *Die »anthropologische Revolution« – Zerstörung oder Befreiung der christlichen Anthropologie?*, u: Judith GRUBER i dr. (ur.), *Identitäre Versuchungen. Identitätsverhandlungen zwischen Emanzipation und Herrschaft*, Aachen, Verlag Mainz, 2019, 215-224, 220. Prema Allen, Wojtyła je zaključio da u životu žena ključnu ulogu ima ovulacija,

Analiza učenja Ivana Pavla II. ukazuje na to da njemu fenomenološko iskustvo služi samo kao metoda dokazivanja već pretpostavljene ontološke antropologije, odnosno da on u svom zaključivanju o prirodi žene polazi od određenih pretpostavki o naravi žene, te pretpostavke nalazi u određenoj slici žene, odnosno, određenim iskustvima žene iz kojih ih potom indukcijom i redukcijom ponovno upisuje u ontološku prirodu žene. Na taj način on zapravo tomističke postavke o prirodi žene definirane prema aristotelovskim principima, fenomenološkom metodom pokušava učiniti razumljivom suvremenicima i izreći u modelu koji, zbog pohvala posebne ženske prirode, »ženskog genija«, daje privid nadilaženja modela subordinacije žena, ali ga činjenično podržava.²¹ Riječ je dakle o »cirkularnom utemeljenju (*petitio principii*) po kojem se iz prirode izvodi nešto što je prije toga već bilo u nju projicirano pa tako priroda nije po sebi normativna, nego je to samo po 'antropološkom projektu' koji je na nju prenesen (Klaus Demmer)«. ²²

Fenomenološka metoda poslužila je dakle Ivanu Pavlu II. da potvrdi svoje prethodno uvjerenje o prirodi žene temeljeno na tomističkim i posljedično aristotelovskim postavkama. To izaziva pitanje, o kojim je postavkama riječ, kako Aristotel i Toma Akvinski dolaze do spoznaje o metafizičkoj prirodi ženi.

Za rodne stereotipe ključne su Aristotelove postavke da je mješavina elemenata u tijelu ženke/žene slabija od mješavine u tijelu mužjaka/muškaraca te je ona stoga po prirodi od njega hladnija. U procesu rađanja žena je prema Aristotelovom poimanju pasivna, daje materiju, dok je muškarac aktivan, daje životno počelo. Osim toga, za razliku od biljaka u kojima su aktivna i pasivna moć rađanja spojene u istoj jedinki, kod životinja i pogotovo kod čovjeka, aktivna snaga i pasivni materijalni element odijeljeni su na zasebnim bićima. Pasivni element odijeljen od muškarca i pohranjen na ženi kako bi muškarac mogao obavljati više djelatnosti od pukoga rađanja.²³

Oslanjajući se na Aristotelove postavke o slabijoj izmiješanosti elemenata u tijelu žene, Toma Akvinski i skolastici su smatrali da žensko tijelo ima slab karakter.²⁴ Zbog slabosti karaktera svoga tijela, žena posjeduje veći osjet težnje od muškarca, a time i veću strast te posljedično nestabilan razum.²⁵ Na temelju tih postavki sve do 20. stoljeća žene se po prirodi smatralo manje razumnim od muškaraca i stoga nesposobnim za obrazovanje i političke funkcije. Podjela

ali to nije tumačio u smislu biološkog determinizma jer žena dar života može prihvatiti ili odbiti. Ako ga prihvati, razvija se »genij žene« bilo u biološkom, bilo u duhovnom majčinstvu (usp. Allen, *Gender...*, 33).

²¹ Usp. Schneider, »*Wer Gott dient*«..., 195-167; Anić, *Filozofsko-teološke...*, 158-166.

²² Marschütz, *Rod...*, 202.

²³ Usp. Heinz-Jürgen VOSS, *Making Seks Revisited. Dekonstruktion des Geschlechtes aus biologisch-medizinischer Perspektive*, Bielefeld, Transcript Verlag, 2010; Bajsić, *Žena...*, 145.

²⁴ Više o tome u Augustin PAVLOVIĆ, Aristotel i Toma Akvinski o ženi, *Obnovljeni život*, 45 (1990) 6, 559-574; Augustin PAVLOVIĆ, Toma Akvinski o ženi. II. dio, *Obnovljeni život*, 47 (1992) 3-4, 231-254.

²⁵ Usp. Joseph HARTEL, Integralni feminizam sv. Tome Akvinskog, *Svesci*, 97 (1999) 1, 17-26.

osobina i uloga između žena i muškaraca temeljila se na principu aktivno-muško i pasivno-žensko. Tu podjelu nalazimo i u rodnom modelu komplementarnosti Ivana Pavla II.²⁶

Analizom koncepta žene u odnosu na muškarca kod više od sedamdeset filozofa antičke i srednjovjekovne tradicije s. Mary Prudence Allen upućuje na ključan utjecaj Aristotela za tumačenje prirode žene i to ne samo u filozofiji i teologiji već i u biologiji i u medicini. Uspjeh Aristotela, u odnosu na druge antičke filozofe čije su postavke mogle poslužiti za razvoj egalitarnog rodnog modela, Allen naziva »aristotelovskom revolucijom«. Prema Allen konačnu pobjedu Aristotelove revolucije potvrđuje činjenica da je Aristotelova filozofija toliko prožela zapadnu Europu da je postala nezapaženi element u suvremenoj raspravi o odnosu žene i muškarca. Aristotel je nevidljivi temelj zapadnjačke misli o ženi i muškarcu.²⁷

Prethodno navedeno upućuje na zaključak da dekonstrukcija antropologije ne znači nijekanje tjelesnosti već upućuje na diskurzivno oblikovanje i definiranje te tjelesnosti. Dekonstrukcija teološke antropologije upućuje da je i ona diskurzivno oblikovana. To ujedno znači da prirodu, a time i shvaćanje žene i muškarca, ne trebamo shvaćati kao sadržajno statično određenu već kao sadržajno otvorenu zadanost koja »se u povijesnom razumijevanju uvijek iznova pretpostavlja, ali ipak ne izvan nekog (također prirodno danog) kontinuiteta«. ²⁸ Što to znači i koje prednosti od toga može imati teološka antropologija, samo ćemo kratko spomenuti.

Dekonstrukcija rodnih stereotipa upućuje da se suvremena katoličko-teološka antropologija o komplementarnosti spolova još uvijek temelji na dihotomiji spolova prema Aristotelu i time je filozofski, a ne teološki utemeljena. Identitet žene određen je prirodno-filozofskim tumačenjem prirodne zadanosti, a ne na temelju biblijskog pojma *slike Božje*. Ni u Starom ni u Novom zavjetu ne postoji definicija *prirode* žene ili muškarca. Prema egzegetskim i povijesno-teološkim istraživanjima, ni u Bibliji ni u kršćanstvu ne pojavljuje se samo jedan i time obvezujući tip ženskosti ili muškosti.²⁹

²⁶ To osobito dolazi do izražaja kad on taj model s antropološke razine prenosi na eklezijalnu razlikujući apostolsko-petrinsku (hijerarhijsku, mušku) crkvu koja vodi i naučava i marijansku (laičku, žensku) crkvu koja slijedi i sluša (MD 27).

²⁷ Usp. Allen, *The Concept of Woman*, sv. 1..., 251-472. U radu se koristim analizama koje vrši Allen. Zbog opsega članka ne ulazim u raspravu o zaključcima do kojih dolazi na temelju tih analiza.

²⁸ Marschütz, *Rod...*, 203.

²⁹ Usp. primjerice, Stephen D. MOORE, Janice Capel ANDERSON, *New Testament Masculinities*, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2003; Adriaan S. van KLINKEN, Peter-Ben SMIT, *Jesus Traditions and Masculinities in World Christianity*, *Exchange*, 42 (2013) 1-15; Benjamin H. DUNNING, *Specters of Paul. Sexual Difference in Early Christian Thought*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2011; Rhianno GRAYBILL, *Are We Not Men? Unstable Masculinity in the Hebrew Prophets*, Oxford, Oxford University Press, 2016; Björn KRONDORFER, *Men and Masculinities in Christianity and Judaism. A Critical Reader*, London, SCM Press, 2009.

Oslobađanje od aristotelovskih postavki otvara mogućnost šireg dijaloga s prirodnim znanostima. Ustrajavanje na biologijskom determinizmu drži teološku antropologiju zarobljenu u postavke znanstvenih istraživanja koja tvrde da smo kao žene i muškarci od začeca determinirani hormonima koji ne utječu samo na našu fiziologiju već i na formiranje i funkcioniranje tzv. ženskog i muškog mozga.³⁰ Postoje, međutim, istraživanja koja upućuju da se proizvodnja i djelovanje hormona događa u interakciji s društvenim čimbenicima, kao i istraživanja da se mozak razvija u interakciji s drugim mozgovima i okolinom. Ta istraživanja ne niječu prirodu već nadilaze dihotomiju *nature – nurture* i upućuju da odnos između našeg tijela i njegova svijeta nije jednosmjerna ulica već trajni dvosmjerni promet. Za taj odnos rabe se izrazi *natureculture* (*prirodakultura*) ili *biosocial* (*biosocijalni*).³¹

Stav crkvenog učiteljstva prema rodnim stereotipima nije dakle jednoznačan: uz pokušaj da se rodne stereotipe brani, postoje i tendencije da se otvori mogućnost njihova propitivanja. Glavni problem kod ove druge tendencije je nejasnoća kako se može izbjeći rodne stereotipe bez propitivanja shvaćanja prirode na kojoj se temelje. Brane li vjernici laici rodne stereotipe ili od njih odstupaju, prikazat ćemo u nastavku na temelju istraživanja provedenog u Hrvatskoj.

3. Istraživanje rodnih stereotipa među katolicima u Hrvatskoj

Prema istraživanjima provedenim 1960-ih i ranih 1970-ih kao i nekim suvremenim istraživanjima za većinu ljudi muškost je vezana uz kompetenciju, instrumentalnost i aktivnost, dok je ženskost vezana uz toplinu, izražajnost i skrb.³² Za tako pojednostavljenu stereotipnu podjelu na aktivno-muško i pasivno-žensko u suvremenoj znanstvenoj literaturi etablirali su se nazivi *agency* (*djelatnost*) za muški rod i *community* (*okrenutost zajednici*) za ženski rod.³³ Kao muške osobine navode se aktivnost, logičnost, racionalnost, ambicioznost, nezavisnost, odvažnost, jakost, samostalnost, objektivnost, dominantnost itd., dok se kao ženske osobine uglavnom navode taktičnost, nježnost, religioznost, radoznalost, osjećajnost, elokventnost, nesigurnost itd.³⁴ Za naše istraživanje,

³⁰ Vidi npr. radove evolucijskog psihologa Simona Baron-Cohena, https://docs.autismresearchcentre.com/cv/SBC_Publication_List_23_December_2020.pdf (03.05.2021).

³¹ Usp. Rebecca M. JORDAN-YOUNG, Katrina KARKAZIS, *Testosterone. An Unauthorized Biography*, Cambridge – Massachusetts – London, Harvard University Press, 2019, 20; Rebecca M. JORDAN-YOUNG, *Brain Storm. The Flaws in the Science of Sex Differences*, Cambridge – London, Harvard University Press, 2010; Gina RIPPON, *The Gendered Brain. The new neuroscience that shatters the myth of the female brain*, London, The Bodley Head, 2019.

³² Usp. Susan A. BASOW, *Gender Stereotypes and Roles*, Pacific Grove, Books Cole, ³1992., 3.

³³ Takvo pojmovno razlikovanje uveo je David BAKAN, *The Duality of Human Existence*, Chicago, Rand McNally, 1966.

³⁴ Tablice takvih podjela muško-ženskih vlastitosti koje su nastale na temelju istraživanja u različitim zemljama vidi npr. u: Ursula ATHENSTAEDT, Dorothee ALFERMANN,

odabrali smo kao stereotipno muške osobine aktivnost, ambicioznost, razumnost, samostalnost i odlučnost, a kao stereotipno ženske osobine nježnost, osjećajnost, nesigurnost i strpljenje.

3.1. Metoda³⁵

3.1.1. Uzorak

Istraživanje je provedeno 2017./2018. godine kao dio šireg istraživanja u okviru projekta »Relacijski rodni odnosi u Hrvatskoj: modernizacijske i razvojne perspektive – GENMOD« (HRZZ-IP-2016-06-6010) ($N = 1210$). U istraživanju je sudjelovalo 574 muškarca (47 %) i 636 žena (53 %), prosječne dobi od 46,98 godina ($SD = 17,02$). Podaci su prikupljeni licem-u-lice, uz računalnu podršku procesu intervjuiranja (CAPI metoda). Radi reprezentativnosti uzroka korišten je dvoetafni stratificirani slučajni uzorak, u prvoj etapi određen prema proporcionalnoj veličini regija i naselja, a u sljedećoj fazi koristio se slučajni izbor kućanstava kao sekundarnih jedinica izbora. Izbor kućanstava bio je temeljen na slučajnom izboru adresa za zadani broj na slučaj određenih polaznih točaka (engl. *random starting points method*) i preciznim procedurama izbora kućanstava od polazne točke (engl. *random walk method*). Na kraju se unutar kućanstva metodom sljedećeg rođendana vršio slučajni izbor osobe, kao konačne jedinice izbora.

3.1.2. Instrumenti

Kao dio upitnika sudionike smo zamolili da izraze u kojoj mjeri za niz zadanih osobina, svaku osobinu doživljavaju muškom, odnosno ženskom, na ljestvici od 1 (U potpunosti muška osobina) do 5 (U potpunosti ženska osobina). Zadane osobine su bile aktivnost, nježnost, ambicioznost, razumnost, osjećajnost, nesigurnost, strpljenje, samostalnost i odlučnost.

3.1.3. Definiranje religioznog poduzorka

Kriterij za uključivanje u uzorak religioznih katolika koji pohađaju vjerske obrede bio je baziran na tri varijable. Prvo, sudionici su naveli svoju vjeroispovijest, a zadržali smo one koji su se deklarirali kao katolici. Drugo, sudionike smo pitali: »Bez obzira na vašu pripadnost određenoj vjeroispovijesti, kako biste se opisali?« Ponuđeni odgovori bili su (1) religiozna osoba, (2) nereligiozna osoba, (3) osoba sklona alternativnoj duhovnosti i (4) uvjereni ateist. Zadržali smo one koji su se deklarirali kao religiozne osobe. Konačno, sudionike smo

Geschlechterrollen und ihre Folgen. Eine sozialpsychologische Betrachtung, Stuttgart, Kohlhammer, 2011, 14-21.

³⁵ Zahvaljujem dr. sc. Filipu Užareviću za analizu podataka koju je proveo za potrebe ovoga članka.

pitali: »Osim vjenčanja, pogreba i drugih prigodnih obreda, koliko često pohađate vjerske obrede u zadnjih godinu dana?«, pri čemu su odgovori rangirali od 1 (više nego jednom tjedno) do 7 (nikada ili gotovo nikada). Odabrali smo sudionike koji su naveli da pohode vjerske obrede jednom mjesečno ili češće. Dakle, religiozni pod-uzorak sastojao se od katolika koji su sebe opisivali kao religioznima, te su navodili da pohađaju vjerske obrede jednom mjesečno ili češće ($n = 397$). U tom poduzorku bilo je 143 muškaraca (36 %) i 254 žene (64 %), a prosječna dob bila je 48,62 ($SD = 17,01$) Polazimo od pretpostavke da su ti vjerenici više izloženi crkvenom diskursu o rodnim stereotipima od onih koji rjeđe pohađaju vjerske obrede.

3.2. Rezultati

Tablica 1 – Distribucija odgovora na pitanje »Koje od sljedećih osobina Vi osobno smatrate više ženskima ili više muškima?« među religioznim katolicima

	U potpunosti muška osobina		Uglavnom muška osobina		Podjednako ženska i muška osobina		Uglavnom ženska osobina		U potpunosti ženska osobina	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Nježnost	2	0,5 %	7	1,8 %	139	35,2 %	194	49,1 %	53	13,4 %
Osjećajnost	1	0,3 %	7	1,8 %	167	42,3 %	171	43,3 %	49	12,4 %
Strpljenje	4	1,0 %	28	7,1 %	183	46,2 %	143	36,1 %	38	9,6 %
Nesigurnost	9	2,3 %	30	7,7 %	231	58,9 %	100	25,5 %	22	5,6 %
Razumnost	4	1,0 %	28	7,1 %	253	64,1 %	93	23,5 %	17	4,3 %
Samostalnost	9	2,3 %	47	12,0 %	253	64,4 %	74	18,8 %	10	2,5 %
Ambicioznost	7	1,8 %	56	14,2 %	266	67,5 %	55	14,0 %	10	2,5 %
Odlučnost	9	2,3 %	72	18,2 %	245	61,9 %	57	14,4 %	13	3,3 %
Aktivnost	16	4,1 %	53	13,5 %	262	66,5 %	49	12,4 %	14	3,6 %

Tablica 2 – Deskriptivna statistika odgovora na pitanje »Koje od sljedećih osobina Vi osobno smatrate više ženskima ili više muškima?« među religioznim katolicima

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Medijan	<i>N</i>
Nježnost	3,73	0,73	4	395
Osjećajnost	3,66	0,72	4	395
Strpljenje	3,46	0,80	3	396
Nesigurnost	3,24	0,77	3	392
Razumnost	3,23	0,68	3	395
Samostalnost	3,07	0,71	3	393
Ambicioznost	3,01	0,67	3	394
Odlučnost	2,98	0,74	3	396
Aktivnost	2,98	0,75	3	394

Kako je vidljivo u tablici 1 (kao i u medijanima u tablici 2), većina religioznih sudionika smatrala je navedene osobine podjednako muškima, odnosno ženskima. Ipak, distribucije rezultata (tablica 1), kao i aritmetičke sredine (tablica 2), sugeriraju tendenciju da se određene osobine (nježnost, osjećajnost, strpljenje, nesigurnost) težilo svrstati kao tipičnije ženskima, što odgovara rodним stereotipima. S druge strane, od stereotipnog pripisivanja odstupa svrstavanje razumnosti i, nešto manje, samostalnosti, u tipično ženske osobine.

Analizom ishoda istraživanja pod vidom odgovora muškaraca i žena željeli smo provjeriti postoji li razlika između muškaraca i žena u pripisivanju navedenih osobina muškarcima, odnosno ženama. Razdvojiti rezultate religioznih muškaraca od žena je naročito bilo bitno s obzirom na to da su dvije trećine religioznog poduzorka činile žene.

Religiozni muškarci i žene

Tablica 3 – Distribucija odgovora na pitanje »Koje od sljedećih osobina Vi osobno smatrate više ženskima ili više muškima?«, odvojeno za religiozne muškarce i žene

Muškarci										
	U potpunosti muška osobina		Uglavnom muška osobina		Podjednako ženska i muška osobina		Uglavnom ženska osobina		U potpunosti ženska osobina	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Aktivnost	9	6,3 %	22	15,5 %	92	64,8 %	16	11,3 %	3	2,1 %
Nježnost	2	1,4 %	4	2,8 %	45	31,7 %	72	50,7 %	19	13,4 %
Ambicioznost	5	3,5 %	26	18,3 %	93	65,5 %	17	12,0 %	1	0,7 %
Razumnost	4	2,8 %	19	13,3 %	96	67,1 %	21	14,7 %	3	2,1 %
Osjećajnost	1	0,7 %	6	4,2 %	66	46,5 %	54	38,0 %	15	10,6 %
Nesigurnost	4	2,8 %	7	4,9 %	89	62,7 %	34	23,9 %	8	5,6 %
Strpljenje	3	2,1 %	12	8,4 %	73	51,0 %	49	34,3 %	6	4,2 %
Samostalnost	9	6,4 %	21	15,0 %	95	67,9 %	14	10,0 %	1	0,7 %
Odlučnost	8	5,6 %	28	19,6 %	91	63,6 %	14	9,8 %	2	1,4 %
Žene										
	U potpunosti muška osobina		Uglavnom muška osobina		Podjednako ženska i muška osobina		Uglavnom ženska osobina		U potpunosti ženska osobina	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Aktivnost	7	2,8 %	31	12,3 %	170	67,5 %	33	13,1 %	11	4,4 %
Nježnost	0	0,0 %	3	1,2 %	94	37,2 %	122	48,2 %	34	13,4 %
Ambicioznost	2	0,8 %	30	11,9 %	173	68,7 %	38	15,1 %	9	3,6 %
Razumnost	0	0,0 %	9	3,6 %	157	62,3 %	72	28,6 %	14	5,6 %
Osjećajnost	0	0,0 %	1	0,4 %	101	39,9 %	117	46,2 %	34	13,4 %
Nesigurnost	5	2,0 %	23	9,2 %	142	56,8 %	66	26,4 %	14	5,6 %
Strpljenje	1	0,4 %	16	6,3 %	110	43,5 %	94	37,2 %	32	12,6 %
Samostalnost	0	0,0 %	26	10,3 %	158	62,5 %	60	23,7 %	9	3,6 %
Odlučnost	1	0,4 %	44	17,4 %	154	60,9 %	43	17,0 %	11	4,3 %

Tablica 4 – Deskriptivna statistika i usporedba muškaraca i žena u odgovorima na pitanje »Koje od sljedećih osobina Vi osobno smatrate više ženskima ili više muškima?« usporedba religioznih muškaraca i žena

	Muškarci				Žene				F	Sig.
	M	SD	Medijan	n	M	SD	Medijan	n		
Aktivnost	2,87	0,77	3	142	3,04	0,74	3	252	4,50	0,035
Nježnost	3,72	0,78	4	142	3,74	0,70	4	253	0,07	0,786
Ambicioznost	2,88	0,68	3	142	3,09	0,66	3	252	8,72	0,003
Razumnost	3,00	0,69	3	143	3,36	0,64	3	252	27,16	0,000
Osjećajnost	3,54	0,77	3	142	3,73	0,69	4	253	6,48	0,011
Nesigurnost	3,25	0,75	3	142	3,24	0,78	3	250	0,00	0,976
Strpljenje	3,30	0,77	3	143	3,55	0,81	3	253	9,24	0,003
Samostalnost	2,84	0,72	3	140	3,21	0,66	3	253	26,40	0,000
Odlučnost	2,82	0,74	3	143	3,08	0,73	3	253	11,27	0,001

Kad je riječ o stereotipno muškim osobinama, pojavljuje se razlika između žena i muškaraca. I žene i muškarci su skloniji svom spolu pripisivati ambicioznost, samostalnost i odlučnost (iako je nešto izraženije bilo pripisivanje odlučnosti svom spolu kod muškaraca, a pripisivanje samostalnosti svom spolu kod žena). Nadalje, muškarci su bili nešto skloniji svom spolu pripisivati aktivnost, dok su žene bile sklonije svom spolu pripisivati razumnost.

Kad je riječ o stereotipno ženskim osobinama, većina religioznih žena i muškaraca smatra neke od njih (nježnost, osjećajnost) prvenstveno ženskima, pri čemu je ta tendencija, u slučaju osjećajnosti, ipak izraženija kod žena. Što se tiče strpljenja, iako su i muškarci i žene bili skloni smatrati je više ženskom nego muškom osobinom, većina je muškaraca ovu osobinu smatrala podjednako muškom, odnosno ženskom, dok ju je većina žena smatrala prvenstveno ženskom osobinom. I među ženama i među muškarcima postojala je tendencija da se nesigurnost češće pripisuje ženama.

Zaključno možemo reći da kod religioznih katolika koji pohađaju vjerske obrede postoji tendencija odstupanja od rodnih stereotipa budući da većinu osobina smatraju podjednako muškima i ženskima te da neke stereotipno muške osobine (razumnost i, donekle, samostalnost) pripisuju ženama. Odstupanje od rodnih stereotipa izraženije je kod žena, ali samo u odnosu na stereotipno muške osobine (ambicioznost, samostalnost, odlučnost i razumnost) koje su sklonije pripisati vlastitom spolu. Kad je riječ o stereotipno ženskim osobinama (osjećajnost, strpljenje) žene ne odstupaju od rodnih stereotipa, sklonije su ih više od muškaraca pripisati vlastitom spolu. Muškarci ne pokazuju tendenciju pripisivanja vlastitom spolu osobina koje se stereotipno pripisuju ženama. Ni žene ni muškarci ne pokazuju tendenciju da nježnost, osjećajnost, strpljenje i nesigurnost pripišu muškarcima.

Zaključak

U ovom smo radu pokazali da dekonstrukcija diskursa teološke antropologije ne vodi do nijekanja ljudske prirode već do spoznaje kojim se misaonim procesima dolazi do sadržaja koji se toj prirodi pripisuje. Oslobođanje od nadiđenih aristotelovskih postavki na kojima se temelje definicije muške i ženske prirode u katoličkoj antropologiji otvara mogućnost za razvoj te antropologije izvan granica biološko determinizma. Na potrebu razvoja antropologije izvan okvira biološkog determinizma upućuju i izjave religioznih katolika koji pohađaju vjerske obrede o rodno stereotipnim osobinama. Oni naime većinu osobina pripisuju jednako ženama i muškarcima, i time odstupaju od rodnih stereotipa. Odstupanje se osobito ističe kad je u pitanju pripisivanje razumnosti ženama budući da se ta osobina u teološkoj tradiciji pripisivala muškarcima, dok se žene – prizivom na žensku prirodu – smatralo manje razumnima i stoga potrebnima muškoga vodstva.³⁶ Žene su ujedno sklonije stereotipno muške osobine (ambicioznost, samostalnost, odlučnost i razumnost) pripisati vlastitom spolu. Odstupanje od stereotipa se ne događa kad su u pitanju stereotipno ženske osobine (osjećajnost, strpljenje, nježnost i nesigurnost); i žene i muškarci ih pripisuju ženskom rodu. U sljedećim istraživanjima bilo bi dobro provjeriti hoće li se u odnosu na to događati promjena uzimajući u obzir da papa Franjo sv. Josipa predstavlja kao osobu osjećaja te da mu pripisuje stereotipne ženske osobine: nježnost, poslušnost i strpljenje.

³⁶ Usp. Hartel, *Integralni...*, 24-25. Analiza teološke literature u Hrvatskoj u dvadesetom stoljeću upućuje da se razumnost nikad nije smatrala ženskom osobinom (Rebeka Jadranka ANIĆ, *Više od zadanoga. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*, Split, Franjevački institut za kulturu mira, 2003, 50-66; 155-244; 396-437; 444).

Jadranka Rebeka Anić*

*Contribution to the Theological (De)Construction of Gender Stereotypes –
Research from Croatia*

Summary

In recent decades, the deconstruction of gender stereotypes has been interpreted as the destruction of Christian anthropology in numerous church documents, statements by popes and bishops, and episcopal conferences. In contrast, there are documents and statements in which church teachings distances itself from biological determinism and allows the deconstruction of gender stereotypes but without questioning the male-female *nature* on which they are based. In the second part of the article, we will show that the (de)construction of Catholic anthropology is constantly occurring and does not lead to the destruction and negation of human nature but to an understanding of the processes that influenced the way male-female nature is defined. This opens up opportunities for further development of theological anthropology with an interdisciplinary scientific approach. The extent to which religious Catholics who attend religious ceremonies agree with stereotypical statements about women and men is analysed in this article. This is based on data collected in a survey conducted in Croatia in 2018 that was part of the project »Relational Gender Identities in Croatia: Modernization and Development Perspectives« (GENMOD).

Key words: anthropology, church teachings, deconstruction, gender stereotypes, nature.

(*na engl. prev. Lynette Šikić Mićanović*)

* Jadranka Rebeka Anić, PhD, Research Advisor, Institute of Social Sciences Ivo Pilar – Regional Centre Split; Address: Poljana kraljice Jelene 1/I, HR-21000 Split, Croatia; E-mail: Rebeka.Anic@pilar.hr.